

В. У. РУСАК

СКАЗ-АБЗАЦ У СІСТЭМЕ СРОДКАЎ ЭКСПРЭСІЎНАГА СІНТАКСІСУ ЯНКІ СІПАКОВА

С позиций полифункциональности экспрессивного синтаксиса описана субъективно-авторская сегментация текста в произведениях Янки Сипакова.

Subjective author's text segmentation in the works by Yanka Sipakou is described from the position of polyfunctionality of expressive syntax.

Мова мастацкага твора - гэта цэласная сістэма сродкаў, у якой кожны элемент выконвае сваю стылістычную, эстэтычную функцыю. Адметную ролю ў мастацкім кантэксце адыгрывае агульная будова твора, дзяленне яго на часткі. Адзін з найбольш важных кампанентаў кампазіцыі і архітэктонікі тэксту - абзац, які называюць «структурнай адзінкай складанай слоўна-мастацкай кампазіцыі»* (Виноградов 1963, 79). Дзяленне твора на адрэзкі індывідуальнае, таму сэнсавыя і структурныя адметнасці абзацаў адлюстроўваюць аўтарскае мастацкае асэнсаванне рэчаіснасці, а, значыць, аналіз абзацаў садзейнічае раскрыццю стылістычных асаблівасцей ідыястылю пісьменніка.

Вядома, што члянэнне тэксту на абзацы непасрэдным чынам звязана з сэнсавым члянэннем, а таму ў ідэале межы абзацаў і складаных сінтаксічных цэлых павінны супадаць. Аднак гэта адбываецца не заўсёды. У дачыненні да мовы твораў Янкі Сіпакова можна гаварыць пра тэндэнцыю аўтара дзяліць адно складанае сінтаксічнае цэлае (звышфразовае адзінства) на некалькі абзацаў. У такой аўтарскай сегментацыі выразна праяўляецца экспрэсіўны характар сінтаксісу. Выкарыстанне суб'ектыўнай сегментацыі і «прынцыпу раздробленай звязнасці» (Кожевникова 1976, 311) садзейнічае рэалізацыі стылістычных задач, адна з якіх - павышэнне экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці тэксту:

* Тут і далей пераклад аўтара. - В. Р.

І тады для мяне зноў ажыў свет.

Навокал, як уключаныя кім, заспявалі птушкі, адкрылася блакітнае неба, а ў ім - зноў жа птушкі, і іх было так многа, яны кружылі, а то і проста так, раскінуўшы крылы, стаялі на падвеі.

Расхінулася трава, развялі ў бакі свае густыя галінкі дрэвы, і я ўбачыў гнёзды, гнёзды, гнёзды... А ў іх птушанят з раззяўленымі дзюбачкамі...

Я пачаў лепей бачыць.

Убачыў вясёлку, перарэзаную нейкім вузкім і доўгім воблакам.

Я пачаў лепей чуць.

Нешта вельмі шумна зрабілася на рабініне: у яе галлі зашабуришэлі нейкія птушкі - як усё роўна біліся. Калі яны паляцелі - ён - у адзін бок, яна з іншым - у другі, - я ўбачыў, што гэта былі дразды, і зразумеў, што біліся яны за самку.

Я пачаў лепей адчуваць.

Перад гэтым прайшоў дождж, і зараз вельмі пахлі таполі (Сіпакоў 2003, 220).

У прыведзеным урыўку структурна-сінтаксічная арганізацыя фарміруе агульную танальнасць выкладу: высвечваецца эмацыянальнае ўзрушэнне пісьменніка, звязанае са здзіўленнем і вялікім уражаннем ад прыгажосці навакольнага асяроддзя, той прыгажосці, побач з якой доўга знаходзіўся, але чамусьці не заўважаў. Птушкі, трава, дрэвы, вясёлка і нават пах таполяў - усё ў аўтара выклікае захапленне. Усе абзацы кароткія, восем з іх аднаско-завыя, у двух - па два сказы. Паўзы, што ўзнікаюць паміж абзацамі, актуалізуюць уражанне паступовага пераходу ўвагі пісьменніка ад адной дэталі маляўніцтва да другой і падкрэсліваюць замілаванне аўтара ўбачаным. Экспрэсіўнасць урыўка ўзмацняецца ўжываннем трох сінтаксічна паралельных сказаў-абзацаў: *Я пачаў лепей бачыць; Я пачаў лепей чуць; Я пачаў лепей адчуваць*. Амаль аднолькавае лексічнае афармленне надае ім характар рэфрэна і яшчэ раз выяўляе настрой апавядальніка, яго эмацыянальны пад'ём.

Экспрэсіўна-стылістычную функцыю выконваюць міні-абзацы і ў наступным урыўку:

Прыгожа, хораша і спакойна...

Здавалася б толькі радавацца. Ты займаешся любімай працаю, пра якую марыш увесь год, - косіш.

Радуйся!

Каля цябе рупліва бегаюць па пракосах плісіцы, якіх ты пахаваў яшчэ вясною.

Радуйся!

Але мне чамусьці трывожна (Сіпакоў 2003, 221).

Экспрэсіўнае гучанне кантэксту надаюць суб'ектыўная сегментацыя і паўтор сказа-абзаца *Радуйся!* Усе сказы, акрамя апошняга, накіраваны на абуджэнне ў душы чалавека становачых пачуццяў і эмоцый. Змест апошняга сказа выбіваецца з кантэксту, ілюструе рэзкі пераход ад аднаго настрою да другога і высвечвае тым самым раптоўнасць узнікнення пачуцця трывогі. Трывожны настрой яшчэ больш павялічваецца ў наступнай частцы апавядання, што падкрэсліваецца двума сказами, вынесенымі ў абзац: *Робіцца зусім трывожна. І галоўнае, я не ведаю, адкуль яна, гэтая трывога* (Сіпакоў 2003, 221).

Прадчуванне не падвяло аўтара: трохі пазней ён даведаўся, што памёр сябра, з якім ішоў па жыцці сорак гадоў. Смутак пісьменніка падкрэсліваецца двума сказами-абзацамі ў канцы апавядання:

Назаўтра, калі ішоў на электрычку ў Грыбачы, я не чуў, спявалі птушкі ці не.

І ўпершыню ў такіх знаёмых кустах, па якіх столькі папахадзіў, неспадзявана заблудзіўся... (Сіпакоў 2003, 222).

Семантычная звязанасць гэтых абзацаў відавочная: без якіх-небудзь змен іх можна аб'яднаць не толькі ў адзін абзац, але і ў адзін сказ.

Суб'ектыўнае члянэнне прыведзенага выказвання на сказы-абзацы абумоўлена аўтарскім настроем і высвечвае шчымліва-балючае напружанне думак пісьменніка.

Ланцужком монакампанентных абзацаў Янка Сіпакоў часта афармляе ўласныя разважанні. Суб'ектыўнае члянэнне надае думкам пісьменніка філасофскае гучанне:

Хто ж ты ёсць, чалавек?

Як з'явіўся і для чаго існуеш?

Ты ўпрыгожанне зямлі ці, наадварот, - яе ганьба і цвіль?

Маленькі ў макракосмасе і вялізны ў мікракосмасе?

Тут ты не ўмяшчаешся ні ў адну з ячэй, а там ніводная ячэя не заўважае цябе - ат, нейкая пылінка.

Ты ўвесь з супярэчнасцей і нечаканасцей.

Ты пішаеш кнігі, і ты ж паліш іх потым на кастрах.

Ты паказваеш сябе разумным і робіш тое, што могуць зрабіць толькі дурні.

Ты нараджаеш чалавека - свой працяг, і ты ж знішчаеш гэтага чалавека - нібыта хочаш, каб працягу гэтага не было.

Дык хто ж ты ёсць, чалавек (Сіпакоў 1997, 390).

Урывак складаецца з 10 сказаў-абзацаў. У ім аўтар шукае адказ на вечнае пытанне - хто такі чалавек і навошта ён з'явіўся на зямлі. Абзацавы комплекс, які афармляе аўтарскія разважанні, надае ўрыўку суб'ектыўную танальнасць. Складваецца ўражанне непасрэднага фарміравання думкі пісьменніка, адчуваецца прысутнасць самога апавядальніка, які непаспешліва абдумвае кожнае слова, нетаропка выкладае свае думкі, нібы хоча даць магчымасць і чытачу адчуцьсэнсавую вагу сказаў, яго эмацыянальны падтэкст. Стылістыка аўтара ў такім выпадку прагназіруе эстэтычны эффект, накіраваны на эмацыянальны водгук чытача, на пачуццёвае прачытанне кантэксту.

Ампліфікацыя (нанізванне) міні-абзацаў у аўтарскіх разважаннях асабліва прадуктыўная ў прытчах:

Значыць, усё, што ў чалавеку па два, часам сварыцца між сабою.

Энергія не сварыцца ніколі, бо яна адна.

І таму вечная.

Як бы гэта растлумачыць усяму, што сварыцца?!

Божа наш, навошта ты дазваляеш нам сварыцца тады, калі дурні прыкінуліся разумнымі, а разумныя змушаны слугаваць ім (Сіпакоў 1993, 124).

Пашыранасць суб'ектыўнага члянэння на абзацы ў прытчах тлумачыцца характарам самога літаратурнага жанру. Прытча шукае выхад да этычных першаасноў чалавечага існавання, яе змест звычайна накіраваны на выражэнне глыбіннай прамудрасці рэлігійнага ці маралістычнага парадку, яна інтэлектуалістычная і экспрэсіўная. Як адзначаецца ў літаратуры, «яе мастацкія магчымасці не ў паўнаце выяўлення, не ў стройнасці формаў, а ў пранікнёнасці інтанацый» (Аверинцев 1971, 20).

Эфект раздробленасці аўтарскіх разважанняў узмацняецца экспліцытным указаннем на іх фактычную звязнасць:

Музіць, слабых людзей у прыродзе не бывае.

Слабы - гэта ўсяго толькі недарэчны псеўданім, здэклівая мянушка чалавека.

А сапраўднае яго імя было, ёсць і павінна быць заўсёды толькі адно - моцны.

Гэта добра, што слабыя сталі моцнымі.

Але кепска, што яны адразу ж пачалі шукаць сабе слабых...

Каб ужо тыя кармілі і даглядалі іх.

«Госпадзі, людзі, што вы робіце?!» - маглі б ускрыкнуць Мудрацы, але ніводнага з іх на той час не асталася нават у турмах...

А без іх хто дапаможа разабрацца, што лепей: слабыя моцныя ці моцныя слабыя? (Сіпакоў 1993, 98).

Сінсемантычнасць большасці сказаў прыведзенага кантэксту відавочная, яе яркая падкрэсліваюць такія сігналы сінсемантыкі, як злучальныя злучнікі *а, але ў* пачатку абзацаў, займеннікі *яго, яны, тыя*. Члененне прыведзенага звышфразавога адзінства на нізку сказаў-абзацаў надае заканчэнню твора экспрэсіўнае гучанне. Абзацы нібы фіксуюць паступовы пераход ад адной думкі да другой і служаць на карысць таго меркавання, што чытацкая ўвага можа стымулявацца не толькі імклівым рухам падзей, а і рухам думкі, пачуцця (гл. Стыль 1974, 417).

Ланцужком сказаў-абзацаў Янка Сіпакоў карыстаецца і пры афармленні разважанняў сваіх герояў. Паўзы паміж абзацамі ў такіх выпадках актуалізуюць усвядомлены характар працэсу мыслення: падкрэсліваецца, што думкі не спантанна ўзнікаюць у свядомасці, як гэта бывае ў крытычных і стрэсавых сітуацыях, а з'яўляюцца вынікам унутранага пошуку адказаў на хвалюючыя пытанні:

Куды ісці? Навошта ісці?

Усё тое, што наперадзе, калі чалавек ідзе, абавязкова застанецца ззаду.

Дык што, тады, выходзіць, зусім не трэба нікуды ісці?

Хто яго ведае! А раптам тое, што страціў, знойдзеш якраз наперадзе...

Ён (Незнаёмы - В. Р.) зноў задумаўся пра рух, пра сэнс руху, у якім жадаў разабрацца <...> (Сіпакоў 1993, 168).

Члененне прыведзенага кантэксту на асобныя мікраэтапы высвечвае плынь думак персанажаў: думкі не праносяцца хаатычна адна за адной, а паступова фарміруюцца. Ампліфікацыя сказаў-абзацаў - сродак увядзення ў паведамленне суб'ектыўнай танальнасці, дзякуючы якой узнікае ўражанне рэальнасці персанажа.

Шэрагам аднаказавых абзацаў Янка Сіпакоў карыстаецца і пры апісанні пэўных падзей і дзеянняў. У такім выпадку міні-абзацы надаюць апавяданню характар дакладна фіксаванага паведамлення, якое паступова перадае ці разгортвае нейкую падзею, з'яву, фарміруючы падачу матэрыялу паводле прынцыпу «малой дазіроўкі інфармацыі» (Кожевникова 1976, 306). Раздзяленне падзей на асобныя этапы дазваляе дасягнуць разнастайных стылістычных эфектаў. У залежнасці ад характару зместу можа ўзнікаць уражанне паступовага перамяшчэння ўвагі з аднаго дзеяння на другое ці, наадварот, уражанне рэзкай змены «кадра»:

Саўка іграў хуткую польку. У хаце нічога не змянілася.

Як да гэтага, узяўшыся адзінаю рукою за рамень, у крузе скакаў Гарлач - толькі цяпер ужо ён, праўда, кружыўся больш хутка: а як жа, полька не вальс!

Весела прыстукваў абцасамі лётчык - нібыта яны з Паўлінаю Раманаўнаю і не выходзілі з круга.

Таксама хораша скакалі Мікітай Талік і Лэся.

Усё кружыла Кольку ў адзін бок Цэшкава Дуня. Усё сядзеў у Шаўковіхі на каленях Дунін Міколка.

Усё яшчэ, папраўляючы завязаны палец, злеваўся на Мікіцёнка Гаціла, а хлопцы абгаворвалі тых, хто скача.

Мірна, як і раней, гаварылі ў сенцах Мікіта з Дзямідзькам.

Толькі зараз ужо ў крузе не хапала маладых. Падумалася, як бы мільгаў, нібы белае крыло цішыні, у гэткім хуткім танцы Люсьчын вэлюм! У крузе якраз не хапала іхняга вясёлага смеху... (Сіпакоў 1985 I, 124).

Пра сінсемантычнасць трэцяга - дзевятага сказаў у прыведзеным кантэксце сведчаць і сігналы сінсемантыкі (займеннік *гэтага*; часціцы *толькі, таксама* ў пачатку сказаў), і семантыка сказаў (кожны сказ апісвае паводзіны пэўнай групы людзей у адзін і той самы момант), і ўжыванне кантэкстуальных сінонімаў (*кружыцца, скакаць, прыстукваць абцасамі*). Усе сказы, акрамя двух апошніх, развіваюць думку, рэпрэзентаваную ў зачыне: даказваецца, што ў хаце нічога не змянілася. Суб'ектыўнае члянэнне прыведзенага ЗФА на сказы-абзацы абумоўлена асаблівай значнасцю аўтарскіх апісанняў: у той час як людзі радаваліся, весяліліся, танцавалі, здарылася сапраўднае гора - маладыя, вяселле якіх святкавалі, падарваліся на міне. Выдзяленне кожнага сказа ў асобны абзац фіксуе паступовы пераход ад адной сцэны да другой, засяроджвае чытацкую ўвагу, напружвае яе і падкрэслівае страшэнную несправядлівасць лёсу, горкія водгукі вайны ў мірны час.

У наступным прыкладзе дзякуючы ўжыванню сказаў-абзацаў узнікае дынамічны малюнак апавядання, амаль кінематаграфічная дакладнасць рухаў, дзеянняў:

Паранены мамант, якога злавала, раздражняла, непакоіла гэтая рана, вельміжвава, што нязвыкла для такой гары, павярнуўся да Хуткіх Ног...

І вось тады лавец выразна зразумеў, што не паспее ўцячы.

І тады маланкава кінуўся да мамантавай нагі і вярхоўкай з крапіўных валокнаў прывязаўся да яе.

І тады крамянёвым нажом распароў яму живот.

І тады, калі вярхоўка парвалася, спінаю ўпаў велікану пад ногі (Сіпакоў 2003, 16).

Апісанне падзеі ў прыведзеным прыкладзе падаецца рыўкамі, члянэнне апавядання на шэраг сказаў-абзацаў фіксуе ўвагу чытача на кожным асобным руху героя і ўзмацняе ілюзію хуткай іх змены.

Паведамленне можа выдзяляцца ў самастойны абзац, каб падкрэсліць нечаканасць ці значнасць дзеяння:

І яшчэ ўспомнілася, як адзін мой знаёмы, які ўсё сваё жыццё жыў у горадзе, знарок на год паехаў аднойчы пажыць у вёску, каб самому ўбачыць хоць у канцы жыцця гэты найвялікшы цуд на зямлі - нараджэнне хлеба.

Паехаў і застаўся ў ёй назаўсёды (Сіпакоў 1976, 476).

Учынак, пра які ідзе размова, рэдкасны, нечаканы, а таму пра яго расказваецца ў асобным абзацы.

Увага чытача засяроджваецца на змесце міні-абзацаў і тады, калі яны ідуць адразу пасля доўгіх абзацаў:

Відаць, многа дзе канвеер можа замяніць пакутліваю ручную працу чапавека, дзе думка і жаданне перададзены, загаданы халодным і рытмічным жалезным рукамі <...> Многа дзе, толькі не ў літаратуры. Канвеер у літаратуры - гэта ўжо няшчасце. Тады папярковы сель, сель самаўпэўненых падробак захліствае, затапляе чытача, і той, прачытаўшы спярша прымітыўнае, нават хлёсцкае глупства чарговага графамана <...> ужо з недаверам будзе ставіцца - усе такія! - да кожнай кніжкі, хоць там, можа, якраз і ёсць тая радасць, дзеля каторай паэзіі варта жыць, чакаць і спадзявацца.

А канвеер у паэзіі - гэта калі рытм ёсць, а душы няма.

Паэзія - гэта заўсёды святыя слова (Сіпакоў 1997, 340).

На стыку вялікага абзаца з малымі адбываецца рэзкае парушэнне рытму паведамлення, узнікае «эмацыянальны ўсплеск» (Генералова 2003, 8), у сувязі з якім увага чытача прыцягваецца да інфармацыі, пададзенай у кароткіх абзацах.

У кантэксте твораў Янкі Сіпакова заслугоўваюць увагі сінсемантычныя сказы-абзацы ў абсалютным пачатку твора: *З ёю нешта рабілася* (Сіпакоў 2003, 58). *Яго вачам зрабілася раптам светла-светла* (Сіпакоў 1985 II, 7).

Апошнія гады з ёю здаралася гэта нярэдка (Сіпакоў 1985 II, 335). *Яму падалося, што гучыць жалобная музыка...* (Сіпакоў 1997, 87). *Яны даганялі яго* (Сіпакоў 1993, 35). *Яна з'явілася тут зусім нечакана* (Сіпакоў 1993, 141) і інш. Паказчыкі сінсемантыкі (асабовыя займеннікі *ён, яна, яны*) у гэтых сказах адсылаюць чытача не да ўжо названых суб'ектаў, прадметаў ці з'яў рэчаіснасці (назоўнікаў), а да тых, якія яшчэ толькі будуць называцца ў наступным сказе ці значна далей у залежнасці ад задумы аўтара. Такое «адхіленне» ад правіл пабудовы паведамлення (бо звычайна ў зачыне тэксту ці ЗФА знаходзіцца аўтасемантычны сказ) адносіцца да стылістычнай фігуры, якая называецца ілеізм (Москвин 2004, 75). Як указваюць даследчыкі, гэты прыём «інтрыгуе чытача і прымушае яго чакаць "раскрыцця" загадкавага Ён» (Солганик 1973, 112). У спалучэнні з аўтарскай сегментацыяй ілеізм - эфектыўны сродак актуалізацыі чытацкай увагі.

Пры апісанні стылістычнага патэнцыялу «малых» абзацаў даследчыкі найперш звяртаюць увагу на іх здольнасць выдзяляць важныя элементы паведамлення і ствараць эмацыянальна насычаны кантэкст. Так, аўтары манаграфіі «Мова сучаснай беларускай мастацкай літаратуры» слухна заўважаюць, што «невялікія памерам абзацы, меншыя за ССЦ, характэрныя для эмацыянальна-экспрэсійнага, у нейкай ступені нават адрывістага маўлення, калі кожная абзацаваная думка лічыцца важнай, істотнай або ўказвае на павышаную напружанасць, трывожнасць выкладу» (Мова... 2005, 161). Сінтаксічна-стылістычным сродкам, здольным ствараць эмацыянальнае паведамленне, лічыць міні-абзацы і даследчыца Г.М. Акімава, якая адзначае, што «вялікая колькасць "малых" абзацаў часта прадугледжвае падтэкст. Такія абзацы сустракаюцца ў тэкстах эмацыянальнага гучання, якія ўключаюць разнастайныя экспрэсійныя структуры. Агульная аснова стварэння "малога" абзаца - прыхаваная дыялагізацыя маналагічнага тэксту» (Акімова 1990, 153). Праведзенае даследаванне выявіла поліфункцыянальнасць суб'ектыўна-аўтарскай сегментацыі тэксту на міні-абзацы. Драбленне праяўленай страфы на шматлікія абзацы ў творах Янкі Сіпакова не толькі падкрэслівае істотныя элементы паведамлення, выяўляе эмацыянальны настрой аўтара і яго герояў, але і перадае плынь думак персанажаў, дазваляе дынамізаваць ці, наадварот, запавольваць падзейны план твораў, а таксама надае кантэксту філасофска-аналітычны характар.

Крыніцы

- Сіпакоў Я. Вецер на даху вагона: Апаэданні, эсэ. Мн., 2003.
 Сіпакоў Я. Выбраныя творы: У 2 т. Т. 2. Проза. Мн., 1997.
 Сіпакоў Я. Даверлівая зямля // Сіпакоў Я. Крыло цішыні. Кніга вёскі. Мн., 1976. С. 323-476.
 Сіпакоў Я. Сад людзей: Выбр. творы: У 2 т. Мн., 1985. Т. 2.
 Сіпакоў Я. Тыя, што ідуць: Кніга прытчаў. Мн., 1993.

ЛІТАРАТУРА

- Аверинцев С. А. Притча // Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. М., 1971. Т. 6. С. 20-21.
 Акімова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка: Учеб. пособие М., 1990.
 Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963.
 Генералова А. В. Синтаксические особенности индивидуального стиля Мориса Карема: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2003.
 Кожевникова Кв. Формирование содержания и синтаксис художественного текста // Синтаксис и стилистика: Сб. ст. М., 1976. С. 301-315.
 Мова сучаснай беларускай мастацкай літаратуры / М. В. Абабурка і інш. Магілёў, 2005.
 Москвин В. П. Выразительные средства синтаксиса русской речи: тропы и фигуры. Терминологический словарь-справочник. М., 2004.
 Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (Сложное синтаксическое целое): Учеб. пособие. М., 1973.
 Стыль пісьменніка / Рэд. В. В. Барысенка, П. К. Дзюбайла. Мн., 1974.

Паступіў у рэдакцыю 29.08.07.

Вольга Уладзіміраўна Русак - аспірант кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ імя М. Танка. Навуковы кіраўнік - кандыдат філалагічных навук, прафесар Н. В. Гаўрош.